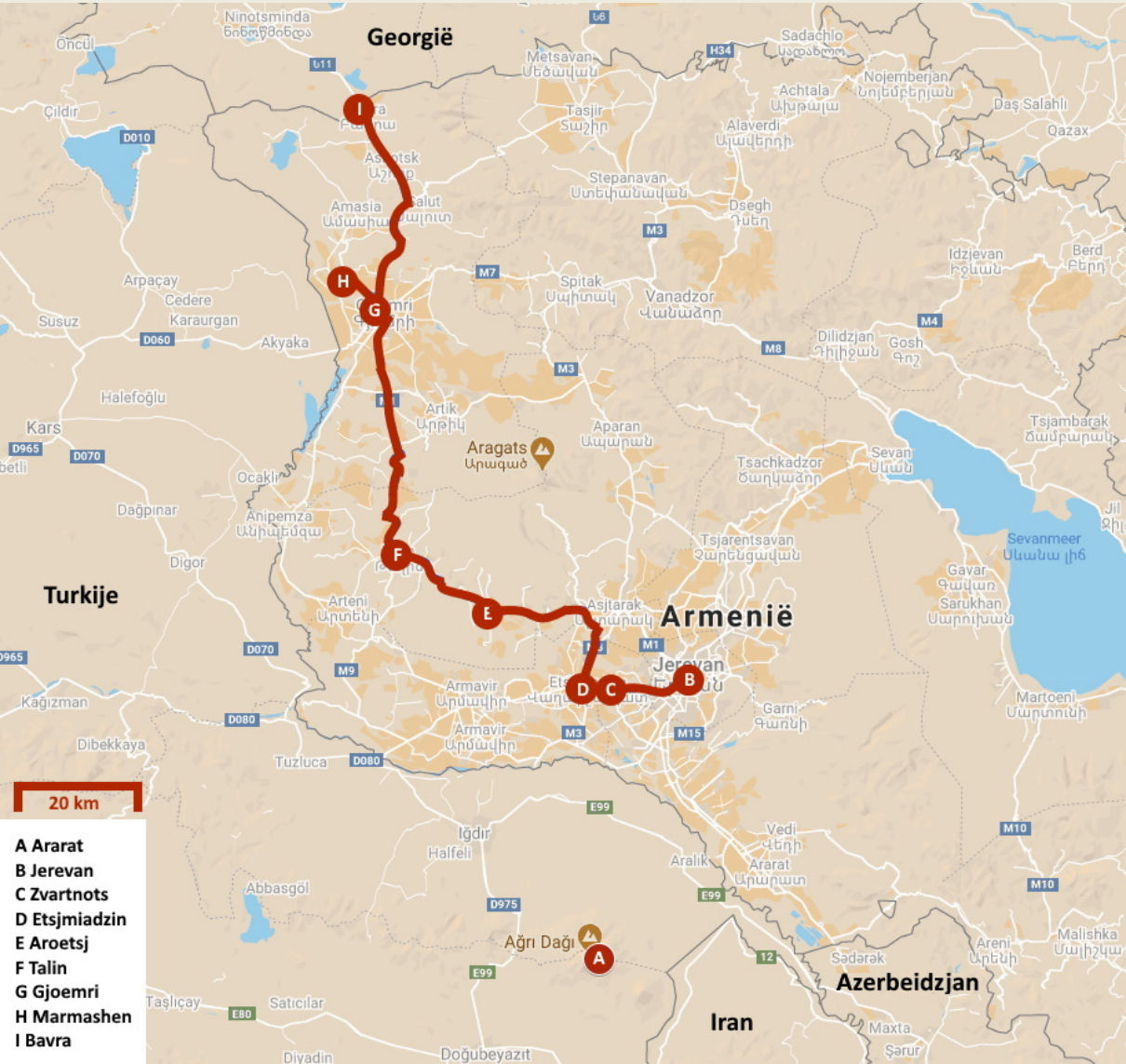

De nederlaag die de redding bracht

Armenië | Anno 2017

Donderdag 20 juli Jerevan – Gjoemri	2
Vrijdag 21 juli Gjoemri – Bavra	9

Donderdag 20 juli | Jerevan – Gjoemri

Geleidelijk verschijnt [Zvartnots](#) aan het raam. Voor de Armeniërs is dit een heel bijzondere plek. Want hier was het dat Gregorius – toen hij nog niet de Verlichter genoemd werd – koning Trdat van zijn waanzin verlostte en zo Armenië in 301 het christendom binnenloodste. In 652 hebben ze er daarom een kathedraal opgericht. Ergens in de tiende eeuw werd die verwoest. Door een aardbeving of door een invasie, niemand die het weet. Van-

daag resten ons alleen de ruïnes van het gebouw.

En dat is jammer. Want voor die tijd was dit een volledig nieuw concept. Dat kunnen we met eigen ogen in het museum vaststellen, waar een maquette tentoongesteld is. Aan de buitenkant leek het ronde gebouw uit drie verdiepingen te bestaan, maar binnenin was er slechts één verdieping. Een grote open ruimte dus, bijna 49 m hoog. Best een

gedurfde constructie voor die tijd.

Nieuw was ook het feit dat het doopvont zich *in* de kerk bevond. Voorheen stond dat altijd buiten de kerk. Ongedoopten mochten de kerk immers niet betreden.

Om de buitenwaartse druk zoveel mogelijk te beperken, gebruikten ze lichte bouwmaterialen, met tufsteen op de kritische punten. In het bijzonder de kapitelen weten ons met fraai uitgesneden motieven te bekoren. Meest markant is de arend met zijn opengespreide vleugels.

*Binnenin was er slechts één verdieping.
Een grote open ruimte, bijna 49 m hoog.
Best een gedurfde constructie voor die tijd*

Het iconisch zicht van de [Ararat](#), met de ruïnes van de kathedraal in de voorgrond, is schitterend. Dat hebben wij van horen zeggen. Want vandaag verschuilt de gemelijke berg zich eens te meer achter de wolken. Weerom wordt dat deels goedge maakt door een trio professionele operazangers dat tussen de ruïnes opdaagt. Ze brengen traditionele liederen ten gehore, maar een fooi wijzen ze radicaal af.

Naar [Etsjmiadzin](#) gaat het nu, het Vaticaan van de Armeens-Apostolische Kerk, waar de katholikos zijn zetel heeft. Of, nauwkeuriger gezegd, waar één van de katholikoi zijn zetel

Kathedraal van Zvartnots

Kapitelen met geometrische motieven

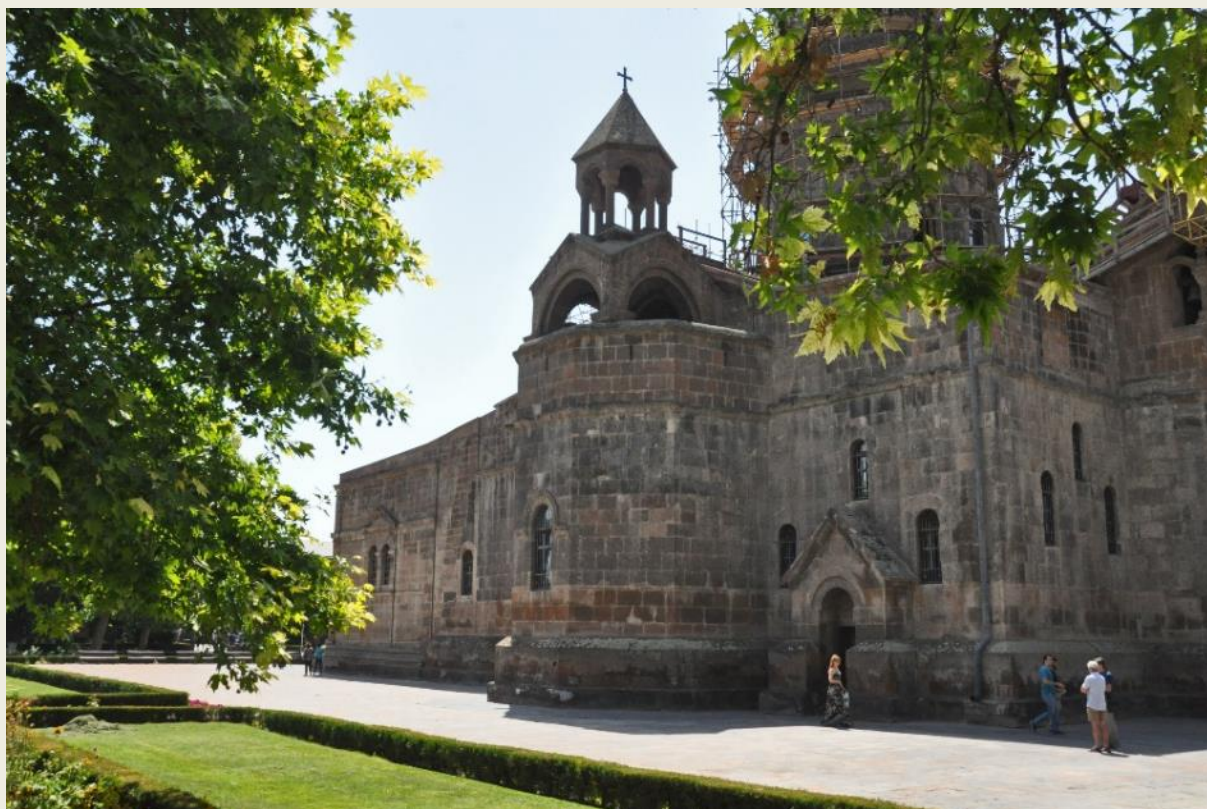

Kapiteel met arend

heeft. Want eigenlijk zijn ze met twee. In [Antelias](#) in Libanon resideert er nog eentje. In principe is die ondergeschikt aan de katholikos van Etsjmiadzin – al gedraagt hij zich daar niet altijd naar. Voorts heeft de Armeens-Apostolische kerk twee patriarchen, eentje in [Istanboel](#) en eentje in [Jeruzalem](#).

Op de tufstenen poort prijken de afbeeldingen van Trdat III en Gregorius de Verlichter

Een hereniging tussen de twee katholiken zit er voorlopig niet in, want het water tussen beide is erg diep. Zo diep, dat in de USA de meeste Armeense gemeenschappen twee kerken hebben, waar identiek hetzelfde geloof beleden wordt, maar onder een verschillende affiliatie. Zelfs Karekin II, momenteel katholikos van Etsjmiadzin, maar voordien katholikos van Antelias, is er niet in geslaagd de breuk te lijmen.

Etsjmiadzin is het Vaticaan van de Armeens-Apostolische Kerk, waar de katholikos zijn zetel heeft

En dat heeft alles te maken met de Sovjetbe-

zetting van Armenië. Want die van Etsjmiadzin schurkten toen veel te dicht tegen het communistische regime aan. Plat opportunisme, vonden ze in Antelias.

Even voor elf arriveren we in Vagharshapat, zoals Etsjmiadzin officieel heet. Op de tufstenen poort prijken – hoe kan het anders – de afbeeldingen van koning Trdat III en Gregorius de Verlichter. Ook de patroonheiligen van de Armeens-Apostolische Kerk zijn van de partij, Bartolomeus en Taddeus. Die laatste is met een speer afgebeeld. Hij was het immers die Armenië de speer schonk waarmee Jezus' zijde doorboord werd en waarmee ze nu nog altijd graag pronken.

De kathedraal staat in de steigers. Ze is aan haar zoveelste restauratie toe. Verbazen hoeft dat niet, want het gebouw dateert uit 480, wat het de oudste kathedraal ter wereld maakt. In de tuin is in 1965 een monument voor de Armeense genocide opgericht, precies vijftig jaar na de feiten.

Ook deze plek heeft haar bijzondere betekenis. Hier was het dat Gregorius in een visioen Jezus Christus langs een lichtbundel uit de hemel zag neerdalen en met een gouden hamer de aarde aanraken. Meer had Gregorius

Koepel met pendentieven

niet nodig om op die plaats een kathedraal op te richten.

Binnen maken vooral de beschilderde koepel, pendentieven en wanden indruk. Dat is het werk van één familie, beklemtoont gids Sira. Twee eeuwen lang stonden leden van de familie Hovnatanian met hun beurs klaar als hier geschilderd moest worden.

Centraal staat het altaar dat aan het visioen van Gregorius herinnert, precies op de plek

van het goddelijk visioen. Geregeld knielen gelovigen er neer om de Bijbel en het Armeens kruis te kussen.

De zondagsmis bijwonen is overigens geen akkefietje voor de gelovige Armeen. Al een dag op voorhand hoor je te vasten en je een beetje af te zonderen om beter contact te leggen met God. Voor de mis heb je een persoonlijk gesprek met de priester. Tijdens de mis zal de priester dan een soort publieke

Altaar van het visioen van Gregorius

vergeving van de zonden uitspreken. Een individuele biecht zoals bij de katholieken kennen ze niet.

Centraal staat het altaar dat aan het visioen van Gregorius herinnert

Vastendagen kennen ze daarentegen beter dan wie ook – zowel op dinsdag als op vrijdag hoor je te vasten. Valt een feestdag op een

vastendag, dan wordt deze verplaatst. Jaarlijks zegent de katholikos de natuur op het einde van augustus. Zolang dat niet gebeurd is, hoor je als goede gelovige geen druiven te eten.

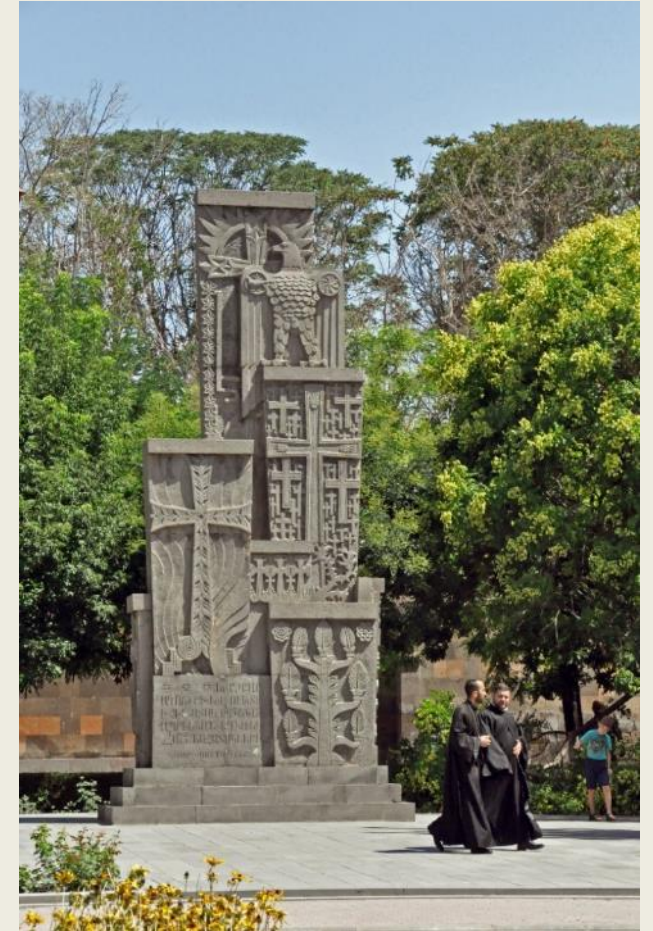
In een museumpje kan je de fameuze speer bewonderen. Of net niet, want in feite is het slechts een kopie die hier ligt. De enige echte Heilige Lans, die vind je in het pontificaal ver-

blijf van de katholikos. Al spreken ze dat zowel in de [Sint-Pietersbasiliek](#) in Rome als in de [Hofburg](#) in Wenen tegen – ook daar beweren ze bij hoog en bij laag de enige echte Heilige Lans te bezitten.

Geometrische ornamenten sieren de buitengevels van de kathedraal, met hier en daar een figuratief element – een Christusfiguur, een arend, een man met besnord gelaat. Dat laatste is een banaal portret, zou je denken, ware het niet dat de kathedraal er haar voortbestaan aan dankt. Want toen Nadir Sjah – de Perzische versie van Napoleon – op het punt stond om Etsjmiadzin te verwoesten, wezen monniken hem er op dat dit beeld sterk op hem geleek. Dat zou hem er van weerhouden hebben de plek te verwoesten, als we de legende mogen geloven.

Door de provincie Aragatsotn zetten we onze tocht noordwaarts verder. *Land aan de voet van de Aragats* betekent dat. En dat kan kloppen, want aan de horizon zijn de vier pieken verschenen van de [Aragats](#), een vulkaankegel met een hoogte van 4 095 m. Wat hem de hoogste berg van Armenië maakt.

Tussen de Ararat en de Aragats wil het maar niet boteren

Negentig kilometer slechts zijn ze van elkaar verwijderd, de Ararat en de Aragats. Toch wil het tussen die twee bergen niet boteren. Voortdurend twistten ze er over wie van beide de mooiste was. Uiteindelijk bleek de Ararat de winnaar. Stikjaloers sprak de Aragats een vloek uit – altijd zou op de Ararat sneeuw liggen, waardoor van zijn schoonheid nooit iets te zien zou zijn. Dat kon de sneeuw Witte Ararat niet blauwblauw laten. Hij sprak een tegenvloek uit – altijd zou de

Aroetsj — Kathedraal van Sint-Gregorius

Aragats wenen van jaloezie. En zo geschiedde. Een meer aan de voet van de Aragats verzamelt zijn tranen.

Het gebouw vertoont nog alle kenmerken van de stugge basilieken van de klassieke oudheid

Kale muren die aan weer en wind blootgesteld zijn. Een koepel die allang verdwenen is. Gras dat tussen de vloertegels opwelt. Ooit heeft de kathedraal van Sint-Gregorius in [Aroetsj](#) betere tijden gekend, dat is wel duidelijk. Toch jammer, want dit was één van

de grootste vroegchristelijke kerken van Armenië. Ze moet tussen 660 en 670 gebouwd zijn.

Wat haar bijzonder boeiend maakt, is haar architectuur. Het gebouw vertoont nog alle kenmerken van de stugge basilieken van de klassieke oudheid, maar in de centrale koepel zie je onmiskenbaar de aanzet naar de spitse torens met ringvormige onderbouw die de latere Armeense kerken zo typeert. Een overgangstype dus.

Het stenen altaartje is al die eeuwen onverwoestbaar gebleken. Om

een of andere reden liggen twee dozijn vale religieuze portretten er in een halve cirkel uitgestald. Een rommelig zootje is het, het lijkt wel een tweederangs vlooiemarkt. In de verweerde fresco's tegen de wand van de apsis kan je met veel moeite het gelaat van een viertal apostelen herkennen.

De koepel is de aanzet naar de architectuur van de Armeense kerken

Op een boogscheut daarvandaan bevinden zich de ruïnes van een [karavanse-rai](#). Aroetsj was immers niet altijd zo onbeduidend als tegenwoordig. In de 13e eeuw lag het op een belangrijke handelsroute. Drie beuken telt het vervallen gebouw. In het midden overnachtten de lastdieren, de handelaars hielden zich in de nissen aan de zijkant op.

Een half uurtje later bereiken we de [kathedraal van Talin](#). Ook zij dateert uit de zevende eeuw, maar ze is er

Aroetsj — Karavanse-rai

Koepelstructuur

Kathedraal en grafstenen

zo mogelijk nog erger aan toe dan haar zus in Aroetsj – niet alleen de koepel, maar ook een groot deel van het dak ontbreekt. Dat is sinds 1840 zo, een aardbeving heeft toen lelijk huisgehouden.

Toch worden de ruïnes nog steeds voor hun akoestiek gewaardeerd. Hier worden zelfs dvd's opgenomen, meent Sira te weten, deels vanwege de akoestiek, deels vanwege de bijzondere atmosfeer.

*Nog steeds worden
de ruïnes voor hun
akoestiek gewaardeerd*

Ook dit gebouw vertoont nog steeds kenmerken van de antieke basiliek. Maar het heeft duidelijk een grondplan in de vorm van een kruis. Het lijkt er op dat men hier een synthese heeft kunnen maken tussen oud en nieuw. Markant zijn ook de vele ramen. Dat was indertijd niet gebruikelijk. Tussen de ruïnes is een van de oudste Armeense manuscripten

Talin – Kathedraal

Talin – Kerk van de Moeder van God

uit de 8e eeuw gevonden.

Iets verderop staat de kleinere kerk van de Moeder van God. Van aardbevingen of invasies lijkt ze minder last gehad te hebben.

In de vooravond strijken we in Gjoemri neer, de tweede grootste stad van Armenië. Toen op 11 december 1988 in Spitak de aarde daverde, deelde ook Gjoemri in de klappen. Een aardbeving met een magnitude van 6,7 liet 25 000 doden en 500 000 daklozen achter. Hulp stroomde uit meer dan 100 landen binnen. Toch leven vandaag nog steeds enkele duizenden daklozen in metalen barakken. Een onaanvaardbaar falen van de overheid noemt Sira dat. Dat kunnen we alleen maar beamen.

Gauw troont Sira ons nog even mee op een korte wandeling. Want het herenkapalon in de Gayistraat, dat moeten we beslist gezien hebben. Het mag zich de oudste kapperszaak van Gjoemri noemen, gesticht in 1941 – meer dan driekwart

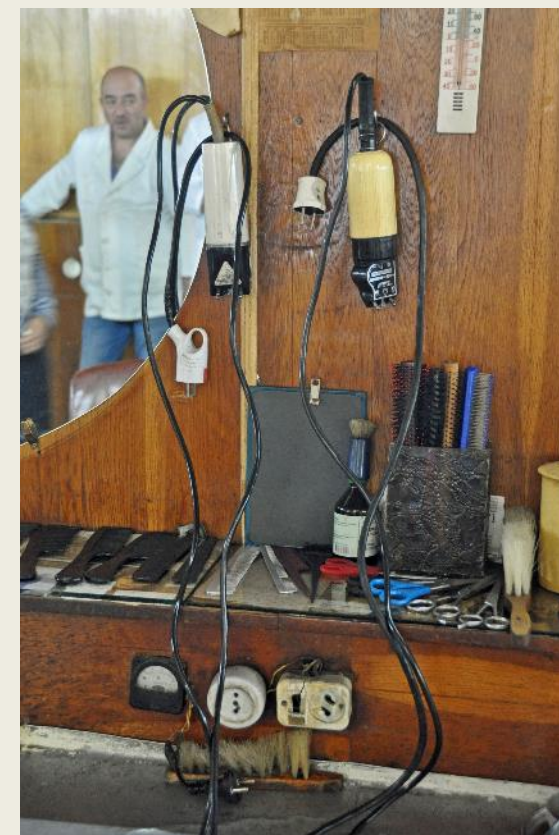
Gjoemri – Kapperszaak (1941)

eeuw oud dus. Eén van de kappers doet daar nog een schepje bovenop – 84 jaar is hij ondertussen.

Of die stopcontacten ooit gerenoveerd zijn? Jazeker, luidt het fiere antwoord, in 1980

Alles ademt de sfeer van de veertiger jaren uit, met de houten wanden, de grote, ronde spiegels, de elf antieke kapstoelen en dito wastafels. Een vijftal kappers hanteren met zwier de zware tondeuses van Duitse makelij. Vingerdikke zwarte snoeren verbinden de apparaten met vooroorlogse wandcontactdozen. Of die stopcontacten ooit gerenoveerd zijn, willen we weten. Jazeker, luidt het fiere antwoord, in 1980.

[Top](#)

Toen tsaristisch Rusland het hier voor het zeggen had, heette de stad Alexandropol. Na de dood van Lenin in 1924 maakten de Sovjetrussen daar Leninakan van. Pas in 1990 kreeg Gjoemri na anderhalve eeuw zijn oorspronkelijke naam terug.

Amper tien kilometer van het stadscentrum bevindt zich de grens met Turkije. Nog steeds is Gjoemri daarom een garnizoensstad. Van de Russen, wel te verstaan. De 102e militaire basis van de Russische Transkaukasische troepen is hier gevestigd. Een weinig comfortabele situatie voor Armenië, maar met Turkije zo dichtbij weet je maar nooit. Vreemd toch, hoe de Georgiërs er maar niet in slagen zich de Russen van het lijf te houden, terwijl de Armeniërs diezelfde Russen te hulp roepen.

Donkere huizen in zwarte tufsteen getuigen van de sombere bouwstijl van de tsaristische periode. Op het einde van de 19e eeuw zijn de Armeniërs de zwarte bouwlagen met rode tufsteen gaan afwisselen. Zo ontstonden de gevels met roodzwarte speklagen die zo typisch zijn voor Gjoemri.

Dat de Armeniërs de slag van Avayrar verloren hebben, daar is iedereen het over eens. Behalve de Armeniërs

Een ruitersstandbeeld domineert het grote Vrijheidsplein. Met een kruisbeeld in de ene hand en een zwaard in de andere ziet deze Vardan Mamikonian er behoorlijk strijdlustig uit. Een held noemen ze hem, een heilige en een martelaar zelfs. Want

Vrijheidsplein – Ruitersstandbeeld van Vardan Mamikonian

hij was het die de Armeniërs in 451 tijdens de slag van Avayrar tegen de Perzen aanvoerde.

Dat de Armeniërs de slag van Avayrar verloren hebben, daar is iedereen het over eens. Behalve de Armeniërs. Want – en daar hebben ze een punt – indirect hielp die slag hen zich als christenen te handhaven.

Het was er de Perzen immers om te doen dat de Armeniërs zich tot het zoroastrisme zouden bekeren. Zolang de Armeniërs christen bleven, zouden ze te zeer onder de invloed van aartsvijand Rome staan. Een bekering,

Kerk van de Zeven Wonden van de Heilige Moeder van God

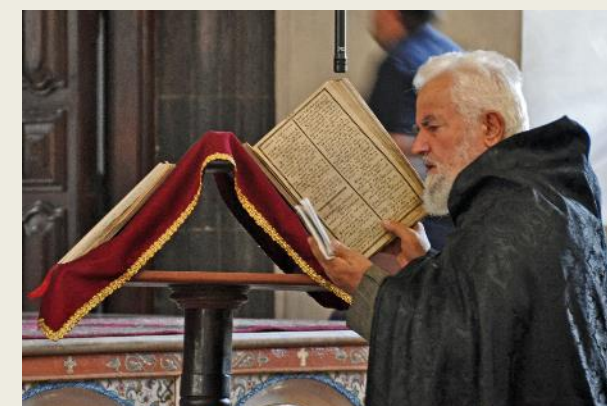
dat zagen de Armeniërs natuurlijk niet zitten. Onder leiding van Vardan Mamikonian kwamen ze massaal in opstand. Tegen de Perzische overmacht hadden ze evenwel geen schijn van kans. In Avayrar beten ze in het zand.

Maar ondertussen had het concilie van Chalcedon zijn fameuze conclusie getrokken omtrent de goddelijke en de menselijke natuur van Jezus. Wat voor de Armeniërs volkomen onaanvaardbaar was. Al spoedig lagen ze met de rest van de christelijke wereld overhoop. Zeer tot genoegen van de Perzen, die

hun oorspronkelijke intentie gerealiseerd zagen en de Armeniërs met rust lieten. De Armeense christenheid was gered.

Aan het verre einde van het plein rijst een torenkraan boven de Heilige Verlosserkerk uit. Het gebouw in rode en zwarte tufsteen wordt gerestaureerd. Het heeft het zwaar te verduren gehad tijdens de aardbeving.

Al spoedig lagen de Armeniërs met de rest van de christelijke wereld overhoop. Zeer tot genoegen van de Perzen

Meer geluk had de kerk van de Zeven Wonden van de Heilige Moeder van God. Ook op deze weekdag wippen er geregeld gelovigen binnen. Oude vrouwtjes vooral, maar ook jonge mensen. In de kerk lijkt het zelfs drukker dan in de lege straten.

Nog een allerlaatste kleinood heeft Sira voor ons in petto, vooraleer we Armenië definitief de rug toekeren – het kloostertje van Marmashen. Maar voor onze bus is de onverharde weg die naar het kleinood leidt geen optie.

Dus klimmen we even na negen aan boord van een *marsjroetka*, een populaire vorm van publiek vervoer in de vorm van minibusjes. In ons geval is dat een roestbak op wielen met Andranik aan het stuur. Kennelijk heeft hij in laatste instantie vernomen wat voor vlees hij in de kuip krijgt en daarom nog gauw een emmer water naar binnen gekeild, in een vergeefse poging zijn voertuig presentabel te maken.

Gebukt pletsen we door de waterplasjes op de metalen vloer naar onze zitplaatsen. Prentjes van Jezus Christus en Onze-Lieve-

Vrouw zijn alomtegenwoordig – op het dashboard, tegen het raam, tegen het dak.

De locatie is wat ongewoon, want Armeense kloosters zoeken het meestal hoog in de bergen

Spoedig daagt beneden in de vallei van de Achoerjan de koepel van een kerk op. Die locatie is wat ongewoon, want Armeense kloosters zoeken het meestal hoog in de bergen. Tijdens de afdaling klimmen nog twee dames aan boord. Zo gaat dat bij een *marsjroetka* – je stapt op en af waar je wil.

Beide dames proberen in het klooster wat bij te klussen. De ene verkoopt er haar zelfgemaakte spulletjes. De andere maakt er haar kennis van het Engels te gelde en leidt bezoekers in het klooster rond. Ze blijkt een naamgenote van onze Sira te zijn, stellen ze samen giechelend vast.

We herkennen de typische nissen die het gebouw tegen aardbevingen moeten beschermen

Een stielbederver, dat wil onze Sira niet zijn. Dus krijgt Sira II het woord. Dat pakt meteen

goed uit, want de hoofdkerk is gesloten. Sira II hoeft maar haar gsm boven te halen om de man met de sleutel te ontbieden.

Tussen 986 en 1029 liet prins Vahram Pahlavuni hier een klooster optrekken, steekt Sira II van wal – een citaat dat letterlijk op het informatiepaneel te lezen staat. Veel heeft ze voor het overige niet te vertellen over het klooster. Al spoedig krijgt onze Sira het op haar heupen. Discreet stopt ze haar would-be collega een fooi toe en neemt de regie over.

Achoerjanrivier, chatsjkars

Marmashen, zoals het klooster heet, is ongetwijfeld een verbastering van Marmara, het eiland dat in de oudheid bekend stond om zijn witte marmer. Toch zal je hier vergeefs naar marmer zoeken. Want de hoofdkerk, gewijd aan de heilige Stefanus, is in roze tufsteen opgetrokken op een fundament van basaltsteen.

Kloosters waren indertijd meer dan alleen maar religieuze centra.

Het waren schakels in de verdedigingslinie tegen invasies

Nog steeds is deze kerk in functie – het gordijn en de beeltenis van de Heilige Maagd zijn van de partij. Een inscriptie op de buitengevel herinnert ons er aan dat de kerk in 1029 ingewijd werd. We herkennen de typische nissen die het gebouw tegen aardbevingen moeten beschermen. Opvallend is

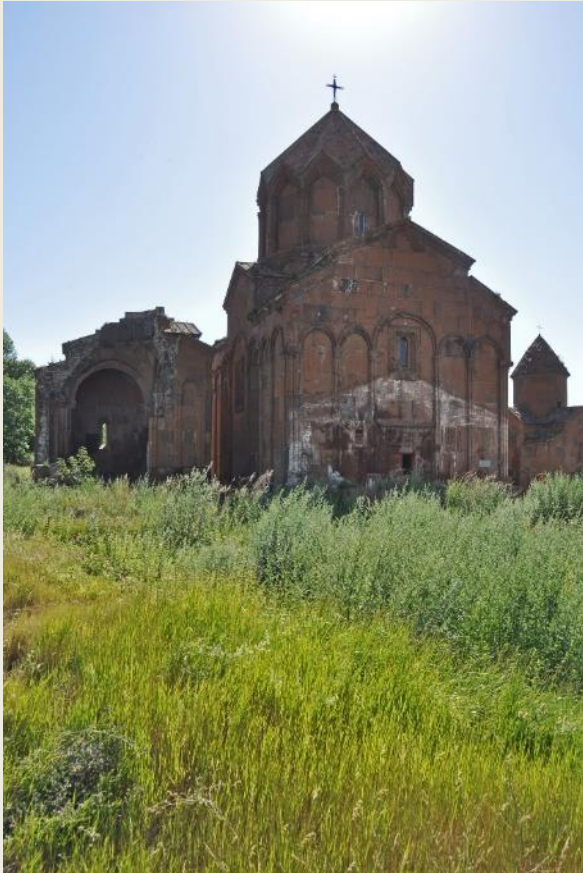

Sint-Stefanuskerk

het torentje. Dat loopt niet in een potloodpunt uit, maar in een kegeldak met plooivormen – het lijkt wel een paraplu die half opgevouwen is.

Veel rest er niet meer van de aanpalende kerk van de Heilige Moeder van God. Nog minder rest er van het ronde kerkgebouw uit de 7e eeuw – men kent er niet eens de naam van. Alleen het Sint-Petruskerkje heeft de meubels weten te redden – klein, maar fijn. Jammer dat we er niet in mogen.

Kloosters waren indertijd meer dan alleen maar religieuze centra. Het waren schakels in de verdedigingslinie tegen invasies. Niet dat dat veel hielp. Liefst vijftien keer vielen de Mongolen dit gebied binnen tussen 1220 en 1403. Voeg daar nog enkele bezoeken van Koerden, Seltsjoeken en Ottomanen aan toe, aangevuld met vier aardbevingen, en

het mag een wonder heten dat hier nog zoveel gebouwen overeind staan.

Een pad leidt naar de klifwand boven de Achoerjan. Er wachten ons enkele graven en een solitaire *chatsjkar*. Enkele honderden meters stroomafwaarts is er een kleine stuwdam. De Turkse grens is hier slechts vijf kilometer vandaan. Een lieve oude man heeft piepkleine groene appeltjes voor ons geplukt. Volkomen ten onrechte houden we zo een zure smaak aan Armenië over.

Half elf is het als we de plek bereiken waar chauffeur Arman ons al die tijd met zijn bus stond op te wachten. Nog een half uurtje later arriveren we in [Bavra](#), een grensdorpje ruim 2 200 m boven de zeespiegel.

Onze Georgische chauffeur Jimmy staat er ons met een comfortabele Mercedesbus op te wachten. Zijn voornaam ten spijt blijkt Jimmy het Engels niet machtig te zijn. Zelfs al heeft hij een maand in Mechelen verbleven om er tweedehands auto's op te kopen.

De koffers gaan aan boord, we nemen afscheid van Arman en van Sira. Anderhalve kilometer verder wacht ons de paspoortcontrole. Eerst de Armeense, dan met koffers te voet verder naar de Georgische. Weinig meer

dan twintig minuten later is het papierwerk achter de rug en hernieuwen we de kennismaking met onze Georgische gids Rati die ons vorige zondag naar Sadachlo bracht.

De koffers gaan weer aan boord en even later zet Jimmy er de beuk in – voor zover dat mogelijk is op flinterdun asfalt dat door de seizoenen niet gespaard wordt.

[Top](#)

Jaak Palmans
© 2017, 2020

Lees het vervolg in (5/7)
[Kerstkind tussen kalasjnikovs](#)